

Oldalszámát tekintve a könyv két nagyobb ívű tanulmány szövege, ami még – méretéből adódóan – nem adhat ki egy monografikus interpretációt. A szöveg olvasását olyan dolgok nehezítik, amelyek megoldását javasoltam talvaly: a hosszabb irodalmi szövegek függelékben legyenek, a szakirodalmi betétek, a kommentek, a publicisztikai szövegek – csak ha nem elengedhetetlenül fontos, de akkor is röviden jelenjenek meg a főszövegben – a jegyzetekben szerepeljenek, kerüljük az aláhúzásokat, elég a kurzív használata kiemelésnek. Magam nem vagyok híve a szaktanulmányok táblázatokkal való elárasztásának, de ha ezzel él a szerző, akkor ezek is jobban mutatnának a kötet végén. Végezetül egy különösen (nekem) fájó példával szeretném alátámasztani a kritikám lényegét. A kötet 8. végjegyzete arról ad hírt, hogy az OSZK *Arcanum* digitális adatbázisában a Mohács keresőszóra 15 000, a mohácsi csatára több mint 1000, a mohácsi vészre több mint 2500 találatot ad. „Így jelen kötet csak mintavételre, esetenkénti mélyfúrássra vállalkozhat.” – varrja el a szálát jegyzetében a szerző. Nekem pedig az a véleményem, hogy legalább ezt a 3500 találatot végig kellett volna alaposan böngészni, hogy még árnyaltabb legyen a Mohácsról való gondolkodásunk. Így olyan gyöngyszemekre bukkanhatunk, mint a Móricz Zsigmondnak írott levél II. Lajos halálával kapcsolatban (*Kelet Népe*, 1941 – Vida Ferenc, drámarészlete, kéziratát a PIM őrzi), vagy a Tomor Pál haláláról szóló hamis legendára (Bosnyák Sándor népmese-gyűjtése). E hosszú kritika remélem azt mutatja, hogy nagyon fontosnak tartom a kérdés kutatását. Ugyanakkor bízom abban, hogy a szerző következő Mohács-könyve a mostaniban ki nem fejtett gondolatokat és eredményeket is tartalmazni fogja.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Gálfi Emőke, A gyulafehérvári hiteleshely requisitorai (1556–1690), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015 (Erdélyi Tudománys Füzetek, 283) 235 p.

Üdítő dolog olyan dolgozatot kézbe venni, amelyről felületes olvasással is látszik, milyen ko-

moly munka áll mögötte. Napjainkban, amikor életünk minden pillanatában találkozunk a látásra való törekvéssel, és az azzal való megelégedéssel, különösen megnyugtató olyan munkát megismerni, amelyik nem él vissza azokkal a szavakkal, amelyeket használ, illetve azokkal, amelyek e munka kapcsán felvetődnek. Az egyik ilyen szó, a hagyomány. Ma, amikor a hagyományápolást csak szélsőségesen értékelik, megnő a szó tartalmának értéke. Ha nem magyarul használjuk a szót, hanem a Magyarországon és Erdélyben természetes latin formájában – *traditio* –, máris közelebb jutunk tágabb tartalmához, mint amelyet a mai érzelmezések megengednek. Gálfi Emőke hagyományt folytat, hagyományt ápol és hagyományt (újra)teremt.

Hagyományt folytat, abban a tekintetben, hogy szorosan kötődik az őt a történész pályán elindító módszereihez. Forrásközelség, az interpretáció szerénysége, az első olvasattól ritkán távolabbra kerülés, a teljes szakirodalom kézbe vétele, és kritikus értékelése, a tanulmány és a dokumentum együttes felmutatása, ugyanakkor a *summarius* készítésében az értelmezés felelősségének a vállalása (az egyszerűbb, *in extenso*, betűhív közlés helyett).

Hagyományt ápol, hiszen kötődik ahhoz az erdélyi történeti iskolához, amelynek kimonodott célkitűzése a módszeres és rendszeres forrásfeltáráson alapuló dokumentáció, múltunk eltulajdonításának megnehezítése. Ápolja az interdiszciplináris megközelítés gazdag hagyományát, hiszen a dolgozat éppúgy jog-, értelmiség-, írásbeliség-, intézménytörténeti, ahogy köz-, vagy közigazgatás történeti.

Hagyományt teremt – legalábbis reményeink szerint –, hiszen álpragmatikus, elbutuló világunkban a szakmatörténet nem tartozik a természetes dolgok közé. Közjegyzőink, igazgatási szakembereink a saját hagyományukból jószerevel a „csak semmi felelősségvállalást” és az „itt kell fizetni”-t ismerik. (Ahogy az egyes requisitorok életrajzát olvassuk, úgy tűnik, azért az anyagiasság nem állt nagyon távol a korai újkori elődöktől sem.) De ne legyünk igazságtalanok, hiszen a Magyar Közjegyzői Kamara éppen az utóbbi időben több könyvet adott, adatott ki, és úgy tűnik, köreikben éledőben

van a szakmatörténet iránti érdeklődés. Ez adott esetben akár egy potenciális szponzort is jelent a disszertáció kiadásához.

De lépünk közelebb Gálfi Emőke könyvéhez. A felhasznált irodalom jegyzékéből is kitűnik, hogy a magyarországi és erdélyi hiteleshelyi tevékenység értékelése az önálló Erdélyi Nagyfejedelemség megalakulása előtti időkre nézve gyakoribb téma volt a szakírók számára, és Sunkó Attila munkáinak érdeme ellenére, a kutatásra választott téma valóban nagyon időszerű. [Csak ez utóbbi munkában (Sunkó, *Levélkeresők, A gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent requisitorainak archontológiája a XVI–XVII. században* = *Fons*, IX(2004), 2, 277–327.) említett requisitorok számának csaknem a duplájával ismerkedhetünk most meg (22:36).] A kolozsmonostori konvent működése okmánytárat és monografikus igényű feldolgozást nyert (Jakó Zsigmond), a fejedelmi székhely szekularizált hiteleshelyének története is hasonló érdemel. Ráadásul – ahogy a mostani kötetből is jól látszik – az 1658-as tatár pusztítás ugyancsak megnehezíti Gyulafehérvár, illetve az ottani intézmények történetének megírását. Az utóbbi évtizedekben ismét módszeressé vált okmány-, és adattár kiadási tevékenységgel egy időben szükséges az elszórt adatot összegereblyézése. Gálfi Emőke ez utóbbi szempontból hallatlan hasznos munkát végzett, hiszen az általa azonosított requisitorok életrajzát úgy írta meg, hogy azoknak a falvaknak, városoknak a helytörténetírása, ahol ezeknek anyagi érdekeltségeik voltak, illetve azoknak a családoknak a históriája, akikkel rokon kapcsolatban álltak ugyancsak gazdagodott.

Jogtörténeti a dolgozat a jogi intézmények (hiteleshelyek) történetének sorába tartozik még akkor is, ha a szekularizációt követő két évtizedben ez a tevékenység háttérbe is szorult. Gálfi Emőke éppen azt mutatja meg, hogy miképpen, milyen értelemben tartozik az intézmény továbbra is – az 1556 előtti időszakban ez nem kétséges. Rokolya Gábor, a legfrissebb hiteleshely történeti kézikönyv szerzője e tekintetben bizonytalanul fogalmaz, a mostani dolgozat megjelenése után nyilván nem lesznek kétségei (*Okleveles históriák. Válogatás*

a magyar közhitelesség irataiból, 1441–1848, Szerk. és a bev. tanulmányt írta Rokolya Gábor, Budapest, 2010, Magyar Országos Közjegyzői Kamara). A szerzőnek nem is lett volna dolga folytatni azt az évtizedekkel ezelőtt elkezdődött kutatást (Tarnai Andor, Madas Edit, Szelestei Nagy László), amely a kancelláriai és a hiteleshelyi *formuláriumok* történetével foglalkozott, azonban én örültem volna (gondolom mások is), ha a források ilyen szintű áttekintése mellett erről olvashatnánk néhány bekezdésnyi szöveget. (Legalább a forráshelyzet tisztázását el lehetne végezni: éppen a fejedelmi kancelláriáé – Sárosi János *protonotariustól* – fennmaradt [Szegeď EK Ms 1636]).

Ez az imént említett forrástípus, és a hiteleshelyi tevékenység története szervesen illeszkedik a *hivatali írásbeliség történetébe*. Ennek összefoglaló jellegű megírása még várat magára. Gálfi Emőke mostani munkája módszertani szempontból is sokat segít abban, hogy közelebb lépünk a megvalósításhoz. A most kézbe vett munka azt tanúsítja, hogy a hivatali írásbeliség históriája az *értelmiség történet* egy sajátos fejezetét adja. A kötet számomra legértékesebb része ugyanis az az életrajzi enciklopédia, amelyben megismerkedhetünk a levélkeresők teljes élettörténetével: származásukkal, családi, majd személyes kapcsolati rendszerükkel, anyagi állapotaikkal, ennek változásaival. Az anyagi helyzetben bekövetkezett változások okaival, a vagyonszerzés módjaival (a gyanús pénzeltűnésektől a teljesen átlátható, dokumentálható birtokszerezésekig). A *helytörténeti* és *családtörténeti* műrecek – hiszen az egyes arcképek, amelyeket Gálfi Emőke élénk állít ilyennek állíthatóak – fontos adalékokat tárnak élénk a társadalmi mobilitás történetéhez éppúgy, mint arra nézve, hogy mely régiókból származnak a Gyulafehérváron tisztséget nyert hivatalnokok. Már Fejér Tamás doktori értekezésében (*Oktatási viszonyok Fogarason a XVII. században*) is feltűnt az a tény, hogy a Török Birodalom Hódoltságának nevezett részeiből Erdélybe mennek iskolába a magyar ifjak. Esze Tamás, Kathona Géza vagy Balázs Mihály kutatásaiból a hódoltsági és erdélyi unitáriusok kapcsolatairól sok mindent megtudhattunk, most látjuk azt is, hogy

a hódoltságiak számára a társadalmi és a szociális felemelkedésnek ez az útja – bizonyos korlátozottan, de – nyitva állt.

Továbbgondolva Gálfi Emőke vizsgálatának eredményeit a levélcsoportok származási helyét illetően – együttesen azokkal az utalásokkal, amelyek a fejedelmi adminisztrációban dolgozókra vonatkoznak –, nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett, hogy az „oda ki valók” (vagyis nem erdélyiek) nem kevesen voltak. Többen, mint amit az ugyancsak nem erdélyi fejedelmek személye indokolt volna.

(Csak zárójelben mondom: Mivel több friss Erdély történeti munkában is feltűnik ez a kérdés, és a magyarországi közbeszédben, szakirodalomban – nem mellesleg a román írásokban, tudományos beszédmódban is – sokszor előfordul Erdély és Magyarország állami létének különállósága, ideje lenne egy elméletibb jellegű írásban értekezni erről.)

De visszatérve Gálfi Emőke könyvének értelmiségtörténeti hozadékára említem, hogy az ő munkája mentén tovább folytatható az a gondolkodás, amelyet R. Várkonyi Ágnes a kora újkori gazdasági értelmiség kialakulása története mentén elkezdett. Ő, borbereki Alvinczi Péter generációjára tette a kezdeteket, mások (Szakály Ferenc, Péter Katalin, vagy éppen e sorok írója is) utalt a 16. századi Nádasdy udvar embereire (Perneszi György, vagy a Csányiak), Debreceni Tamásra, I. Rákóczi György, Jóna István, Zrínyi György tisztartóira. Gálfi Emőke, Bárdi István életrajza arra irányítja a figyelmet, hogy a *domiductus* gazdasági ügyintézők sorából sokamarai miként kerülhettek a jogi értelmiség körébe emberek, vagyis egy olyan réteg-mobilitásra hívja fel a figyelmet, amelynek vizsgálata egyszer tovább gazdagíthatja értelmiségtörténeti szakirodalmunkat.

Ugyancsak utalok arra, hogy a példás módszertannal megírt életrajzok az erdélyi *mindennapok történetébe* (*histoire de la vie quotidienne*, *Alltagsgeschichte*) is bepillantást engednek, több tekintetben élvezhető olvasmányok.

A requisitorok vallási hovatartozásának áttekintése nem meglepő, de roppant tanulságos eredményt hozott. Divat toleranciáról, a más-ság értékeléséről beszélni, és a 20–21. századi

gondolkodást a történeti időkbe visszahelyezve sokszor történelmietlen vizsgálatokat végezni. A kora újkori toleráns minta államnak kiáltott, éppen megszülető Hollandia kapcsán, a 20. századi végi szakírók majdhogynem aktuálpolitikai kampánnyá emelték a kérdést. A kiváló holland történetíró, Nicolette Mout illő fegyvellemmel, és kellő öniróniával mutatja meg tanulmányában, hogy miként érvényesült az a híres tolerancia éppen az északi Németalföldön. Nagyjából úgy, mint ahogy Erdélyben a requisitori hivatal betöltésekor (igaz, Erdélyben a katolikusoknak nem kellett dupla adót fizetniük, ahogy egy időben a spanyol korától függetlenné vált tartományokban). Gálfi Emőke munkájának ez a fejezete szép adalék az erdélyi Fejedelemség *egyház-történetébe* is.

A kötet *intézménytörténeti* hozadéka sem hagyható szó nélkül. Annál is inkább nem, mert pontosan látható belőle az, hogy a hatalomváltások időszakában mennyire fontos egyes alapvető intézmények működésének a biztosítása (e tekintetben kötelező olvasmány kellene, hogy legyen napjaink *parvenu(e)*, a politikai állásokat betöltő személyei számára). A gyulafehérvári fejedelmi udvar története az utóbbi két évtizedben több szempontból is a szakmai közösségek látókörébe került. A mostani írásból is látható, hogy azok az intézmények, amelyek körülvették az udvart – levéltár, könyvtár, iskola, káptalan stb. – talán azért is, mert vitathatatlan hiány volt az értelmiség számát tekintve, személyzetükben mennyire azonos körre utaltak voltak. A zavar egy-egy requisitor, levéltáros, könyvtáros életrajzában nem véletlen tehát, ahogy nem világos az erdélyi intézménytörténetben a fejedelmi könyvtár, udvari iskolai könyvtár, káptalani könyvtár(?), fejedelmi levéltár, káptalani levéltár stb. szétválása. Jó példa erre Bárdi István és Samarjai Lőkös Péter személye.

Jakó Zsigmond alapos kutatásai ellenére sem mondhatjuk, hogy világos a fejedelmi könyvtár és az udvari skóla bibliotékájának egymáshoz való viszonya. Azt sem tudjuk, hogy Bethlen Gábornak, vagy I. Rákóczi Györgynek ezek mellett volt-e magánkönyvtára Gyulafehérvárt. Mit vitt el magával Brandenburi Katalin a könyvtári anyagból? Az „ország bibliothecája”

minden bizonnyal a fejedelmi könyvtár volt. De a személyre vonatkoztatott „ország bibliothecaja” vajon lehetett-e a „fejedelem könyvtárosa”? Mellesleg ez utóbbi tisztet Samarjai Lőkös saját magáról nem tudom, hogy mondta volna. De általában is, az egyes, a fejedelmek körüli ügyekben eljáró hivatalnok, a személyi titkár, az udvari hivatal titkára, a könyvtáros, a levéltáros viszonya a fejedelemhez, ennek könyveihez, soha sem kutatott téma.

Egyetlen példa, ami összefügg a Gálfi Emőke dolgozatában említett személyek státusza tisztázhatatlanságával: egy, ma magántulajdonban lévő Schedel *Világkrónika* (Nürnberg, 1494) példányból kiderül, hogy azt Rákóczi Zsigmond fejedelemként 1607-ben szerezte meg (kapta ajándékba megválasztásakor?). 1656-ban Nagyenyeden Samarjai Lőkös Péter „*Georgij Rakoczi secundi sed et primi litterarum secretiarum conservator*”-ként jegyzi bele tulajdonlását „*manu propria*”. Gondolhatunk sok mindenre: a család valamelyik tagja ajándékba adta neki, valamilyen alkalomkor (magam nem látom ezt valószínűnek, szerintem nagyot nézett volna, ha például nászajándékba a fejedelemtől egy könyvet kap); ellopta, Gálfi

Emőke is említ esetet, amikor Bárdival együtt tisztázniuk kellett elszámolási ügyeket.

A példával csak vissza akarok utalni az ügyintézők, a tisztségviselők, és az udvar vezetője gyakorlati viszonyának tisztázatlanságára. Ebből következhetett már a kortársak körében is egy olyan helyzet, hogy – különösen a visszaemlékezésekben – nem a dokumentálható tisztséget tulajdonítják az illetőnek, aki példának okáért a fejedelem körül mozgott.

De távolra kerültünk Gálfi Emőke könyvétől. Az előzőekben sorra vettem, hogy azzal a halhatlan nagy, szorgalmas és pontosan, következetes módszertannal elvégzett munkával, amelynek alapján ma kézbe vehetjük a gyulafehérvári káptalan fejedelemség-kori levélkeresőinek életrajzait, magának a hiteleshelynek a történetét, számos történeti diszciplína művelőjének tett szolgálatot. A munkája jól illeszkedik egy kívülről mindenképpen tervezettnek, építkezőnek látszó erdélyi történetírásba, amelynek keretében sorra veszik az egyes fejedelemség kori intézmény történetét.

MONOK ISTVÁN